

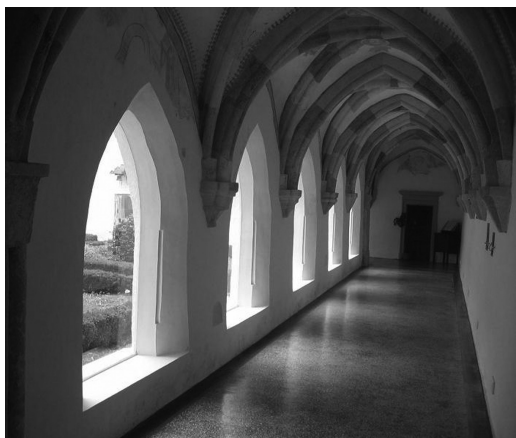
Zgodba nekega križnega hodnika

Telo stiškega samostana je "v svoji duši" preveliko, da bi lahko komu izpovedalo vse svoje skrivnosti. Nikoli se ne konča štetje časa, dogodkov in lepote, ki jih premore ta organizem. Vsaka stena je dediščina del iz "tistih dni", kamor se v umetnosti vedno znova vračamo in spet na novo pripovedujemo tudi že povedane zgodbe. Marsikdaj se med njimi najde še kakšna nova, pred kratkim odkrita skrivnost. 880 let je stara govorica teh zidov in prav križni hodniki so med njimi pravi žar arhitekturne dragocenosti. S prvim jutranjim svitom se začenjajo iz teme luščiti šilasta okna, ki se razpnejo nad hodniki s trdnimi oboki. Tedaj stenski obrazi konzol onemijo in se nepremično zazrejo drug v drugega, da počakajo na naslednjo noč, ko bo zopet zaživela njihova mladost.

Človek bi se lahko ure in ure, bolj s srcem kot pa z očmi, sprehajal po teh hodnikih, ki se zlivajo drug v drugega, ne da bi se utrudil. Ob doživljanju te arhitekture se prostor, snov in čas zlijejo v eno samo razsežnost, ki prevzame našo zavest. Obočna rebra se bočijo nad sprehajalcem in skozi šilasta okna se menjujejo pogledi na zeleno trato, v katero se vrezujejo štiri poti v obliki križa. Vsak piš vetra, ki zaobide zidove hodnikov, naznanja mir in popolnost. Arhitekt je šilasta okna združil z zunanjim prostorom ter oblikoval arhitekturo v skupni prostor križnega hodnika v njegov mir. Arhitektura je zato neposredna komunikacija med arhitektovim telesom in telesom človeka, ki se sreča z delom čez stotine let.

Število štiri je po stari številčni simboliki in po srednjeveških sholastičnih razlagah, za razliko od božje trojke, zemeljsko število. In s štirimi krili se razporejajo hodniki v kvadratu, ki je najpopolnejši med liki s štirimi stranicami.

Že pred dobrimi osemsto leti, ko so prišli arhitekti iz tujih dežel, so na ravnem polju med razgibanimi dolensjkimi griči pozidali beli stiški samostan. Kamnite stavbe in cerkev so razporedili na štiri strani, tako da je na sredi med njimi ostalo notranje dvorišče. Uredili so ga v zeleno trato, oziroma v nekakšen "hortus conclusus", zaprti vrt ter mu vdahnili svoje življenje. Pritlični hodniki okrog njega, ki povezujejo posamezne redovne prostore med seboj in s cerkvijo, so v Stični kakšnih sto

let pozneje obogatili s svojo stavbno podobo, njihova talna zasnova pa je ostala takšna, kot so jo zarisali prvi stiški graditelji sredi 12. stoletja.

Štiridelni pritlični hodnik sredi samostana ima v različnih jezikih tudi različna imena. Iz latinske besede "*claustrum*", ki pomeni pred zunanjim svetom zaprt in nedostopen prostor, so izšle zanj oznake v naslednjih romanskih jezikih: "*il chiostro*" v italijanščini, "*el claustro*" v španščini in "*le cloître*" v franščini. V angleščini imamo izraz "*the cloister*". Iz istega porekla je nemška beseda "*Kloster*", ki pa po navadi označuje kar ves samostan. Njegov osrednji del, s štirimi odprtimi in nakritimi hodniki, imenujejo Nemci "*Kreuzgang*", kar smo očitno od njih prevzeli tudi Slovenci in ga dobesedno prevedli v "križni hodnik". Nemška in slovenska oznaka pa ne nakazujeta njegove zaprte lege in tudi ne križne oblike, čeprav se vsi štirje deli hodnika na vogalih res pravokotno "križajo" oziroma stikajo, temveč prihaja to ime iz časov, ko so se po teh hodnikih, zlasti v benediktinskih samostanih, pomikale meniške procesije s križi. V nemščini je prav tako poznano ime "*kriuzegang*", kar bi lahko prevedli v "hojo s križi", ker so se menihi po teh hodnikih pogosto sprehajali vsak s svojim križem v roki. Po sprevodih s križi je to osrčje samostana dobilo ime križni hodnik. V redovnem okolju ga včasih po latinsko imenujejo tudi "*ambitus*", to je obhod, saj

res obdaja na vseh štirih straneh osrednji vrt ter se posamezni hodniki okrog njega zlivajo drug v drugega v smotrno zasnovano celoto. Sicer pa je ta organizem imel v srednjem veku predvsem pomen "*lepega*". Zaradi povezave hodnikov s cerkvijo ter posameznih samostanskih prostorov je torej križnemu hodniku, kot srcu samostana, pripadlo posebno mesto nekakšnega častnega prostora.

Tudi kadar se v križnem hodniku srečujejo menihi, se sprehajajo, razmišljajo ali berejo, vladata v njem popolni mir in spokoj. V vseh teh stoletjih preizkušeni stavbni zasnovi ima prav križni hodnik posebno nalogo in osrednje mesto: s svojimi štirimi stranicami se namreč usmerja po glavnih straneh neba. Na severni strani se naslanja na redovno cerkev, na vzhodni ga omejuje stavba, v kateri imajo svoje prostore menihi – očetje, na zahodu pa ga povsem zapira trakt, namenjen samo redovnim bratom. Od južne strani pa se vanj odpira meniška obednica, postavljena pravokotno na že omenjeno stranico. In tako so tudi posamezni kraki križnega hodnika glede na lego ali namen dobili svoja imena.

Hodnik ob cerkvi, ki je nekoliko širši od drugih, nosi ime "*Collatio*", po latinski besedi, ki označuje v redovnem jeziku branje ter razlago svetih knjig in spisov, zlasti še Janeza Kasijana "*Collationes*". Brali so jih v tem delu križnega hodnika vsak večer, preden so šli menihi po zgodnji večerji v cerkev h kompletu, to je k zadnjim skupnim molitvam tistega dne. Zato bi lahko to krilo po slovensko imenovali tudi bralni hodnik. Vzhodna stranica je dobila ime po kapiteljski dvorani, najodličnejšemu prostoru v samostanu; prav tako so tudi zaradi meniške jedilnice na južni strani to krilo poimenovali po reflektoriju (jedilnici). Hodnik ob bratovski stavbi, katere prostori iz njega niso bili dostopni, pa je zaradi zahodne lege glede na samostan imenovan tudi po tej stranici neba.

Samostanski križni hodniki po vsej Evropi so vsem štirim vejam likovne umetnosti dajali lepo priložnost, da so se v njih bogato uveljavile. V arhitekturi so našle svoj dom bogato

oblikovane arkade z množico dvojnih stebrov in stebričev z bazami ter kiparsko okrašenimi kapiteli. Pri takšnih arhitekturnih podvigih sta pogosto vzajemno sodelovala arhitekt in kipar, tako da je slednji dodal še svoj figuralni delež. V tem primeru pa se je v romanskem času pojavila "boleča točka", ko prav to oblikovno bogastvo prvotni redovni skromnosti že močno odtujenih benediktincev marsikomu ni bilo pogodu. Strogo reformiran red cistercijanov si je v svojem redovnem življenju prizadeval uresničiti predvsem uboštvo in preprostost. Temu v prid se je še posebej zoperstavil najvidnejši cistercijan 12. stoletja, sv. Bernard iz Clairvauxa. Svoje pismo, ki kljubuje trenutnemu umetnostnemu razpoloženju, je naslovil na prijatelja, opata Viljema v benediktinskem samostanu v Saint-Thierryju v Reimsu. Še posebej se je zadržal ob samostanskih križnih hodnikih, ob katerih se sprašuje takole: *"Kaj počnejo v križnih hodnikih, vpričo beročih bratov, tiste smešne pošasti, neverjetno popačena lepota in lepo oblikovana grdobija? Kaj iščejo tam nečiste opice? Pa divji levi? Pa divji tigri? Pošastni centavri? In poljudje? Kaj delajo tam pisani tigri? Kaj bojujoči se vojščaki? Pa trobeči lovci? Tu je ob eni glavi več teles in tam spet na enem telesu več glav. Tu četveronožec s kačjim repom, tam ima spet riba glavo četveronožca ... Če se že ne sramujemo teh traparij, zakaj nam ni vsaj žal stroškov zanje,"* se je spraševal sv. Bernard. "Lepa" je bila zanj v tedanjem času tista stavba, ki je bila predvsem smotrna in je dobro ustrezala namenu, za katerega je bila postavljena. Zato so tudi najstarejši ohranjeni cistercijanski križni hodniki pravo nasprotje bogatim kiparsko okrašenim benediktinsko-clunjskim.

Ko so leta 1132 na povabilo oglejskega patriarha Peregrina prišli iz Burgundije v Stično prvi beli menihi, je bil z njimi tudi stavbenik in kamnosek Mihael. Ni bil redovnik, ampak velik mojster v svojem poklicu. V nedatirani listini, ki je nastala za časa opata Aldepranda (1168–1180), se stavbenik Mihael tudi omenja. S seboj naj bi prinesel že izgotovljen načrt, za katerega je bil zadolžen, da ga natančno

izvede. Mihael je v listini označen kot *"cementarius"*, stavbenik, po rodu pa *"natione Latinus"*, Latinec. Stiška gradbena dela naj bi nadzoroval vsaj do posvetitve cerkve, to je do leta 1156. Med tem časom se je Mihael poročil z Matildo, podložnico Alberta Višnjegorskega. Z njo je imel nekaj otrok, katerih svobodo potrjuje omenjena listina. Stiški samostan naj bi Mihaelu podaril kos zemlje in domačijo v bližnji okolici v zahvalo za njegov trud. Ta zemlja naj bi bila v Zgornji Dragi pri Stični, kjer se mu pripisuje tudi gradnja cerkve sv. Martina.

V prvi fazi gradnje stiškega samostana je prišel na vrsto že križni hodnik, vendar kakšen naj bi bil tedaj, ne vemo zagotovo. Po redkih ohranjenih sledovih lahko le predvidevamo, da je bil lesen, pokrit s strešicami, saj nad njim sprva ni bilo nobenega nadstropja. Edino na vseh štirih vogalih so stali močni, kamniti slopi, razčlenjeni s polkrožnimi stebriči, na katerih je slonelo leseno strešno ogredje. Ti vogelni slopi iz prvotnega hodnika so ohranjeni še sedaj, saj so jih kot dovolj trdne porabili čez dobrih sto let, ko so lesene hodnike zamenjali z zdajšnjimi zidanimi in obokanimi.

Vse notranje stene, ki so bile že prvotno zidane, so ostale in v njih vrsta okenskih in vratnih odprtih ter drugih podrobnosti, po katerih lahko danes vsaj sklepamo na prvotno podobo stiškega križnega hodnika, kakršen

naj bi bil v 12. stoletju. Do leta 1135 je bil zagotovo, skupaj z drugimi stavbami, gotov, saj se je v tem letu pričelo v samostanu redno redovno življenje. Romanska Stična je bila tedaj še s svojim lesenim križnim hodnikom brez slehernega likovnega bogastva, v arhitekturi pa se je omejevala na najnujnejše. Sicer pa iz vseh štirih križnih hodnikov vodi kar nekaj vrat v različne samostanske prostore.

Okrog leta 1280 so v samostanu lesene hodnike zamenjali z zidanimi ter kamnoseško bogato opremljenimi stebriči in kipi. Podrli so tudi vse ostalo, kar je bilo v njem lesenega. Poleg okvirnih zidov so od prejšnjega ohranili samo močne kamnite slope na vseh štirih vogalih, ki so prej nosili leseno strešno ogredje. Sledila je še pozidava močnih kamnitih zidov, v vsakem so naredili pet velikih šilastih oken, da bi imeli tudi novi hodniki dovolj svetlobe.

Vse štiri hodnike so tudi obokali, vendar ne z že tedaj preživetimi banjastimi oboki, temveč s križno-rebrastimi, ki so na Dolenjsko (tudi v Kostanjevico) prinesli prvo gotiko, saj

so bili prav cistercijani njeni evropski glasniki. Vsakega od štirih hodnikov so za obokanje razdelili na približno enaka široka pravokotna polja in na obočne pole kot osnovne enote rebrastega oboka. Med seboj jih delijo prečne, že šilasto zalomljene oproke. Polja med temi oprogami so obokana s štridelnimi križnimi oboki, ki jih nosijo močna rebra hruškastega ali srčastega prereza, značilna za čas naše prve gotike iz 13. stoletja. Podobna rebra poznamo še iz sočasne cistercijanske cerkve v Kostanjevici na Krki in iz bivše minoritske cerkve na Ptuj, ki velja za prvo gotsko cerkev na Štajerskem. Omenjena obočna rebra potekajo v diagonalah polkrožno in se na vrhu obokov na križiščih stikajo v močnih okroglih sklepnikih.

Na stenah slonijo rebra skupaj z delilnimi oprogami na močnih konzolah, ki s svojo preprosto tektonsko obliko ustrezajo trojni sestavi reber in oprog, ki se skupaj naslanjajo nanje. Zanimiv je primer gotske obočne konzole, ki se je "zajedla" v desno romansko biforo kapitelske dvorane ravno nad stebričem. Tukaj smo priča primeru dvojnosti slogovnega srečanja romanike in gotike. V skladu z začetno strogostjo cistercijanskega reda in njegove zgodnje arhitekture so tridelne obočne konzole oblikovane zgolj geometrično, kot navzdol obrnjene prisekane piramide.

Prav tako preprosti kot konzole so tudi obočni sklepniki, kjer gre za pretežno gladke, okrogle plošče, v katerih se sklepajo ali vežejo štiri rebra teh zgodnjih, res še samo konstrukcijsko izražajočih obočnih elementov. Tukaj pa nas vendarle v oblikovanju obočnih konzol in sklepnikov presenečata dva od štirih hodnikov, ki sta tudi kiparsko okrašena.

Na prvih treh obočnih sklepnikih v severnem hodniku so izklesani svetopisemski simboli: Kristus z dvignjenima rokama v podobi trpečega moža, Jagnje božje in Kristusova glava. Temu sledijo še trije kozmični simboli: sonce, luna in zvezde ter šesterokraka ostroroba zvezda – simbol duha in svobode.

Ko nas pot pripelje do zahodnega krila križnega hodnika, se sklepniki spremenijo spet v gladke, okrogle plošče; zato pa nas burno nagovorijo bogato okrašene konzole, na katere se opirajo oboki s svojo rebrasto nosilno konstrukcijo. Njihova zgodba je naslednja: že takoj v kotu, v katerega se steka samo eno obočno rebro, nas čaka konzola, spremenjena v ptico z močnimi krili in kremplji ter z dolgim, nazaj obrnjenim vratom, ki se končuje s človeško glavo. Tukaj se hote ali nehote spomnimo na pismo sv. Bernarda. Dobrih sto let po njegovi smrti, ko so sredi 13. stoletja zidali in obokavali stiški križni hodnik, pa se sklepi generalnih kapitljev reda kar niso mogli več povsem uveljavljati in niso več vstopali v življenja posameznih samostanov. Začetna strogost in neke vrste ikonoklazem sta se očitno že tako omilila, da si je tudi Stična upala sprejeti v arhitekturno plastiko nekaj "pregrešnega". Kipar, ki je ta dela ustvaril, je bil tujega porekla, a zelo dobro seznanjen s trenutnimi kiparskimi trendi drugod po Evropi. Razen dveh figuralno okrašenih konzol je okrasil tudi ostale v zahodnem kraku križnega hodnika. Na vsaki tridelni konzoli, ki ustreza trojni sestavi reber in oprog, je na njenem srednjem delu upodobil velik človeški obraz. Na notranji steni štiri moške in na zunanji prav toliko ženskih, tako da so obrnjeni drug proti drugemu v parih. Ti obrazi so bili nekoč pobarvani in zdi se, da je na njih prevladovala opečno rdeča barva, kot bi hoteli posnemati žgano glino. Slogovno pa so te figuralne konzole še povsem romansko občutene, saj so svečeniško dostojanstveno postavljene naravnost pred gledalca in v njihovi umetniški obravnavi prevladuje še povsem romanska stilizacija.

Zakaj nas v svojem kiparskem okrasju presenečata le slednja dva hodnika, nam ni povsem jasno in zaenkrat tudi ne najdemo zadovoljivega odgovora. Molčeče obraze morda ravno nerazvozdana skrivnost dela še privlačnejše in nedostopnejše. Morda tudi ne bi bile več tako zanimive, če bi nam o svoji

zgodovini spregovorile same ali pa kakšen prastar dokument.

Kakšen je bil stiški križni hodnik v svojem slikarskem pogledu v času romanike, torej pred sredino 12. stoletja, prav tako ni povsem znano. Po nekaterih ugotovitvah sodeč so bile stene pokrite s črno-rdečo mrežo poslikanih ležečih pravokotnikov, na kapiteljski steni pa je bilo upodobljenih nekaj grbov prvih samostanskih dobrotnikov.

Sicer pa je slikarstvo križnega hodnika nastajalo v dveh različnih časovnih obdobjih srednjega veka na Slovenskem. Prvo datiramo v 14. stoletje in vsebuje poslikave obočnih pol križnega hodnika s tako imenovano "*enciklopedično*" motiviko, omejeno le na vrh oboka okrog stikališča reber s sklepnikom. V ta čas spada nedvomno tudi nekoliko slabše ohranjena *freska sv. Krištofa* na skrajno severozahodni steni križnega hodnika. Slikarja, ki je tudi sicer s svojo pisano ikonografsko tematiko ter z mnogo rastlinske in geometrične motivike okrasil vseh štiriindvajset rebrastih obokov, ne poznamo, saj se slikarji in drugi umetniki v tem času načeloma še niso podpisovali na svoje izdelke. Prav tako ne moremo z gotovostjo reči, kateri opat je v Stično povabil slikarja, ki je z barvami in z bogastvom vsega upodobljenega okrasil tedaj komaj sto let stare stenske ploskve.

V drugo časovno obdobje okoli leta 1450 pa spadajo simboli evangelistov; to je v predzadnji arkadi severnega kraka hodnika, ki ima na sklepniku reber izklesano Jagnje božje. Ti so preslikani preko starejše poslikave in kažejo na roko Janeza Ljubljanskega, ki je bil s stiškim samostanom delovno povezan. V taisti poli je okrasil tudi rebra z *deteljčasto borduro* in na pripadajočem loku pole proti vrhu dodal še Marijino oznanjenje. Ostanki njegovih patroniranih bordur se kažejo še v dveh naslednjih polah proti zahodu. V tem kraku križnega hodnika najdemo tudi prizore iz stare zaveze. Vmes je nemalo prizorov in motivov iz miselnega in sanjskega sveta srednjeveškega človeka, kamor sodijo tudi demoni ter različne fantastične živali, v

katerih je takratni človek videl upodobljene sile in moči, ki jim je bil na milost in nemilost prepuščen, saj so mu izven njegovega vpliva krojile in usmerjale življenje. V teh poslikavah se izraža vsaj del miselnega in čustvenega sveta srednjeveškega človeka, njegovo védenje, strah, vera in nemoč, sredi katerih je živel, upal, molil, se veselil in odhajal.

Vsekakor velja tudi omeniti, da so med letoma 2002 in 2005 konservatorsko-restavratorski posegi v križnem hodniku marsikaj "osvežili" in rešili. Navedem naj primer, da je ekipa Restavratorskega centra po predvidenem programu v dveh delovnih sezonah uspela rešiti slikarski problem vseh štirih poslikanih hodnikov. Tako sta se uspešno končali obe fazi njihovih del na stenskih poslikavah, od najbolj grobih (obšivanja, injektiranja in utrjevanja temeljnika, grobega in finega kitanja, odstranjevanja solitrov, oblikovanja stikov), do najpreciznejših – visoko zahtevne retuše s tonskim podlaganjem, izenačevanjem barvne intezitete, barvnega povezovanja in retuširanja s tehniko črtkanja.

Posamezne prizore, ki jih je moč srečati na stiških obokih, lahko najdemo tudi drugod po Sloveniji, nikjer pa na enem mestu ni toliko raznolikega ikonografskega bogastva in srednjeveškega znanja o zgodovini človeštva, naravi in njenih pojavih, o dobrem in zlem, o veri in upanju, kot na obokih stiškega križnega hodnika. Zato je ta enciklopedični cikel poslikav povsem osamljen, ne samo v sicer bogatem slovenskem izročilu srednjeveškega stenskega slikarstva, temveč je tudi posebnost v mednarodnem merilu. Z njim ima Stična kot evropski spomenik zgodnje cistercijanske arhitekture in kot največji spomenik slovenske romanike nadvse pomembno ter vidno spomeniško razsežnost.

"Kako veliko bolj skrivnostna in vabljava je ulica v starem mestu z izmenjavajočimi se

območji teme in svetlobe, kakor pa svetlo in enakomerno osvetljene današnje ulice! Motna svetloba in senca spodbujata domišljijo in sanjarjenje. Če hočemo jasno razmišljati, moramo potlačiti ostrino vida, saj misli potujejo z raztresenim in nefokusiranim pogledom ... Človeško oko je najpopolneje uglašeno na somrak in ne na svetlo dnevno svetlobo," pravi finski arhitekt iz 20. stoletja, Juhani Pallasmaa. Na te besede se spomnim, ko obočne slikarje v stiškem križnem hodniku ob koncu dneva tonejo v mrak, tisti obrazi brez izraza na konzolah ter fantastične živali pa se bodo v svojem stoletnem negibnem bivanju spet za en dan postarale.

In zgodba nekega križnega hodnika bo spet za en dan bogatejša, lepša in skrivnostnejša ...

LITERATURA:

Tine Kurent, Kozmogram romanske bazilike v Stični, Ljubljana, 1977/78

Stična ob jubilejih, 1098–1898–998, Stična, 1998

Vojan. T. Arhar, Oživljena tihota, Novo mesto, 1998

Jože Mlinarič, Siška opatija 1136–1784, Novo mesto, 1995

Marijan Zadnikar, Vodnik po stiškem samostanu, Ljubljana, 1991

Marijan Zadnikar, Stična. Znamenitosti najstarejšega slovenskega samostana, Ljubljana, 1990

Marijan Zadnikar, Stična (Sittich) in Slowenien – eine unzisterzienne Kirche, In Tal und Einsamkeit III, Fürstenfeldbruck 1990

Anton Nadrah, Stiška opatija, Stična, 1981

Jože Gregorič, Cistercijani v Stični, Stična, 1980

Marijan Zadnikar, Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov, Ljubljana, 1977

Jože M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične in njena dotacija leta 1135, Stična, 1973

Marijan Zadnikar, Romanska Stična, Razprave SAZU, Ljubljana, 1957

P. Maurus Grebenc, Aus der Gründungsgeschichte von Sittich, Festschrift zum 800 – Jahrgedächtnis des Todes Bernhards von Clairvaux, Wien-München, 1953

Metod Mikuž, vrsta stiških opatov, Ljubljana, 1941

Konrad Črnologar, Cerkev in samostan v Stični, Izvestje muzejskega društva za Kranjsko V, Ljubljana, 1895